

Llengua i economia. Mercat d'intercanvis simbòlics i consum de productes lingüístics en basc

per Benjamín Tejerina

Resum

L'objecte d'aquest article és l'anàlisi de les relacions entre llengua i economia en el cas del basc, i els canvis que s'han produït en el seu valor de mercat a la llum del recent procés de recuperació. La idea que m'agradaria sostenir és que el basc s'ha desenvolupat en els últims anys gràcies a la intervenció pública i el suport social a la seva promoció en un mercat lingüístic dominat per dues grans llengües internacionals, el francès i l'espanyol, però encara no està en condicions de poder prescindir ni del suport oficial ni de la mobilització d'amplis sectors de la societat.

Sumari

1. Introducció
2. Llengua, institució i mercat d'intercanvis lingüístics
3. Origen de la recuperació recent del basc
4. La intervenció i la planificació dels anys 80 i 90
5. Mercat, valor, producció i consum lingüístics
6. Intervenció i mercat del basc
7. Bibliografia

1. Introducció

A l'hora d'abordar les relacions entre llengua i economia no deixo de sorprendre'm amb el reduït nombre d'estudis i la manca d'investigacions sistemàtiques sobre la tríada llengua, identitat i mercat. Per què es reflexiona tan poc sobre les relacions que mantenen? A parer meu hi ha un ventall de raons. En primer lloc, perquè les relacions entre llengua, identitat i política han dominat (monopolitzat, diria jo) àmpliament la reflexió de científics i investigadors; en segon lloc, perquè una vegada implantat un mercat lingüístic mitjançant la imposició d'una llengua legítima per l'Estat-nació, aquest mercat es dona per descomptat, es procedeix a l'oblit de la violència simbòlica originària i s'intervé a favor seu en virtut de la necessitat dels intercanvis lingüístics o comunicatius; i, en tercer lloc, perquè les llengües minoritàries es troben en tal grau de dependència econòmica que ens impedeix pensar en la majoria d'elles en termes de mercats lingüístics que no necessitin de la intervenció pública per al seu sosteniment.

No obstant això, en el cas del basc, cada vegada hi ha més indicis de la creixent autonomia d'un mercat lingüístic propi. Intentaré exposar els resultats d'aquesta primera aproximació presentant, en primer lloc, l'origen de la recuperació recent del basc; en segon lloc, la intervenció i la planificació lingüística dels anys 80 i 90; i, en tercer lloc, el basc en el mercat, en termes de pràctiques lingüístiques en el món de la producció i del treball, i el mercat del basc, és a dir, els productes de la indústria lingüística i cultural.

2. Llengua, institució i mercat d'intercanvis lingüístics

La llengua com a institució és un procés de contingut econòmic (d'estalvi i simplificació de la complexitat). Quan Berger i Luckmann expliquen els orígens de la institucionalització remetent a l'habitució a què està subjecta qualsevol activitat humana, ens recorden que "tota acció repetida amb certa freqüència acaba generant una pauta que en permet la reproducció amb un esforç mínim i que, per aquest mateix fet, és considerada com a tal pauta per qui realitza l'acció" (Berger i Luckmann, 1988:82). Aquests processos d'habitució retenen el seu caràcter significatiu per a l'individu, però amb un gran estalvi de despesa o inversió: "l'habitud comporta un benefici psicològicament important: la reducció de les múltiples opcions possibles. Ni que en teoria pugui haver-hi cent maneres diferents de fabricar una barqueta, l'habitud restringeix totes aquestes possibilitats a una manera única de fer-ho. Això descarrega l'individu de la necessitat d'haver de prendre "tot de decisions", i li proporciona una sensació psicològica d'alliberament que té el seu fonament en la manca de direccionalitat de l'estructura instintiva de l'home. L'habitud confereix a l'activitat aquella

orientació i aquella especialització de què està mancat l'equipament biològic de l'home, al qual descarrega de l'acumulació de tensions originada per unes pulsions sense direccionalitat. I en proporcionar així un rerafons estable dins el qual l'activitat humana pot "anar fent" amb un mínim de presa de decisions en la majoria de les ocasions, allibera les energies necessàries per a poder prendre aitals decisions en aquelles ocasions en què no hi ha més remei (...) Mercès als significats que l'home atorga a la seva activitat, l'habitud fa que no calgui estar re-definint constantment cada situació" (Berger i Luckmann, 1988:82-83).

El llenguatge és fruit d'aquesta habituació i s'institucionalitza quan apareix una tipificació recíproca d'accions (sentits) habitualitzades, i aquestes tipificacions recíproques d'accions es construeixen en el curs d'una història compartida. Aquesta dimensió és important en l'estudi de la llengua, ja que l'extensió i distribució d'aquestes tipificacions és molt variable en una societat i, en el cas de les persones plurilingües, pot conduir a preferències lingüístiques en funció del coneixement, habilitat comunicativa o facilitat expressiva en un determinat codi lingüístic.¹ En això consisteix la primera de les relacions entre llengua i economia.

Hi ha una segona concepció de les relacions entre economia i llengua, que té més que veure amb l'economia política de la llengua, és a dir, amb els principis de regulació del mercat lingüístic. A ella es remet Bourdieu quan afirma que la llengua oficial s'ha constituït vinculada a l'Estat. I això tant en la seva gènesi com en els seus usos socials. La llengua d'Estat es convertirà en la norma teòrica amb què es mesuren objectivament totes les pràctiques lingüístiques: "És en el procés de constitució de l'Estat quan es creen les condicions de la creació d'un mercat lingüístic unificat i dominat per la llengua oficial: obligatòria en les ocasions oficials i en els espais oficials (escola, administracions públiques, institucions polítiques, etc.), aquesta llengua d'Estat es converteix en la norma teòrica amb què es mesuren objectivament totes les pràctiques lingüístiques. Se suposa que ningú no ignora la llei lingüística, que té el seu cos de juristes, els gramàtics, i els seus agents d'imposició i de control, els mestres d'ensenyament, investits del poder de sotmetre universalment a examen i a la sanció jurídica del títol escolar l'actuació lingüística dels subjectes parlants" (Bourdieu, 1999: 19-20).

Perquè una forma d'expressió entre altres (en el cas de les societats bilingües una llengua) s'imposi com l'única legítima, cal que el mercat lingüístic s'unifiqui. Les institucions polítiques (la intervenció política) generen la integració dels individus en la mateixa comunitat lingüística mitjançant la imposició del reconeixement universal de la llengua dominant.

És la intervenció política (economia política de la llengua) la que constitueix un mercat lingüístic unificat i, en el cas del plurilingüisme, una jerarquització lingüística. La intervenció política contribueix "a la fabricació de la llengua que els lingüistes accepten com una dada natural, però no se li pot imputar tota la responsabilitat de la generalització de l'ús de la llengua dominant, i de la producció i circulació culturals" (Bourdieu, 1999: 24).

El sistema escolar (militar en alguns casos) s'encarrega d'extendre el coneixement i de garantir el reconeixement de la/es llengua/ues legítima/es: "Com que el sistema escolar disposa de la necessària autoritat delegada per exercir universalment una acció d'inculcació duradora en matèria de llenguatge, i tendeix a proporcionar la durada i la intensitat d'aquesta acció al capital cultural heretat, els mecanismes socials de transmissió cultural tendeixen a assegurar la reproducció de la diferència estructural entre la distribució, molt desigual, del coneixement de la llengua legítima i la distribució molt més uniforme del reconeixement d'aquesta llengua, fet que constitueix un dels factors determinants de la dinàmica del camp lingüístic i, per això mateix, dels canvis de la llengua" (Bourdieu, 1999: 36).

¹ Així es podrà observar en els apartats tres i cinc.

No tinc res a objectar a les afirmacions de Bourdieu, tret que la seva visió no exhaurix les possibilitats d'estudi dels canvis lingüístics. Ell se centra en les relacions de dominació entre llengües (oficial-no oficial, dominant-no dominant), però a mi m'interessa, en aquest moment, assenyalar que les llengües dominades tenen la seva dinàmica pròpia, fins i tot des d'un lloc o espai de subordinació. És aquesta la tercera acepció de les relacions entre economia i llengua, que té a veure amb la política econòmica dels intercanvis lingüístics, és a dir, amb les pràctiques dels actors que intervenen en el mercat dels intercanvis lingüístics. En ocasions, és la presa de consciència de la situació de subordinació en la qual es troba una llengua la que impulsa el desencadenament dels processos de reversió i canvi lingüístic. Vegem amb una mica de deteniment com han funcionat tots aquests elements en el cas del basc.²

3. Origen de la recuperació recent del basc

En un altre lloc he mantingut la hipòtesi que és la presa de consciència traumàtica de la pèrdua de la llengua com a mitjà de comunicació (en ple període de postguerra, anys 50) la que dona origen a una sobrevaloració de la llengua com a símbol d'identitat col·lectiva, cosa que empeny moltes persones a aprendre basc i altres a utilitzar-lo més, a pesar de les limitacions polítiques imposades al seu aprenentatge i ús (Tejerina, 1992).

Aquest procés de recuperació és aliè a l'econòmic i es produeix en un context d'absència d'un autèntic mercat lingüístic, ja que l'escenari públic està dominat per la promoció de la llengua oficial i la negació de les altres llengües no oficials. En realitat es produeix en un context de penúries i carències econòmiques de tot tipus per al seu ensenyament i extensió. No obstant això, durant la dècada dels 60 i, sobretot, els 70 es produeix una recuperació lingüística que podem observar en tres factors: a) la creació de les ikastoles (escoles en llengua basca), b) l'ensenyament d'adults (procés d'alfabetització d'adults), i c) les publicacions de llibres (producció cultural).

Al País Basc, el basc havia anat perdent importància com a mitjà de comunicació (funció comunicativa³) des de feia bastants decennis i havia retrocedit territorialment enfront de l'avanç d'altres llengües, havia disminuït el percentatge de bascoparlants sobre el total de la població, havia desaparegut o se n'havia perdut l'ús en determinats espais socials, etc. Els trets d'aquella situació social de la llengua ens permeten plantejar una hipòtesi: la llengua basca ha experimentat un descens de la seva funció comunicativa. Durant el règim de Franco (1939-1975) la llengua es veu sotmesa a una repressió i a una sobrepressió política que accentua el descens de la seva funció comunicativa. Aquesta sobrepressió política fa que els individus prenguin consciència de la pèrdua de la llengua. Si la pèrdua de la llengua és viscuda traumàticament, es produirà un increment de l'autoconsciència de la pèrdua de la funció comunicativa de la llengua. Per una banda, el creixement de l'autoconsciència d'aquesta pèrdua produirà un creixement de la funció participativa (adhesió afectiva a la llengua com a símbol de pertinença al grup) a través dels mecanismes socials que constitueixen l'estructura de plausibilitat del grup: família, amics, món associatiu, etc., de manera que es reforça el paper simbòlic de la llengua com a element important de la identitat col·lectiva del grup. Per l'altra, la funció comunicativa de la llengua decreixerà menys com a conseqüència de l'influx de la funció participativa. La funció participativa actuarà en un doble sentit: l'autoconsciència de la pèrdua de la llengua (possiblement) mourà els individus que coneixen la llengua a una major utilització i proporcionarà major motivació perquè aquells que la desconeixen l'aprenuin. També pot donar-se el cas, sobretot entre aquells individus que no viuen com a problemàtica la pèrdua de la llengua, que n'abandonin progressivament la utilització perquè no siguin conscients del procés de pèrdua o perquè, encara que en siguin conscients, no viuen conflictivament l'abandó, o bé perquè troben motivacions de tipus personal o condicions socials que promouen la utilització de l'altra llengua i la renúncia a l'ús de la pròpia.

² Per a una anàlisi de la influència dels diversos factors socials en l'evolució del basc al llarg de la història, vegeu Euskaltzaindia (1977) i Tejerina (1992).

³ La distinció entre funció comunicativa i funció participativa dels símbols està presa de Guy Rocher.

Les manifestacions socials més importants de la presa de consciència de la pèrdua de la funció comunicativa de la llengua i de la necessitat de la seva recuperació, que es produeixen durant el franquisme, són les tres següents: la creació d'ikastoles, el moviment d'alfabetització i euskaldunització d'adults, i l'increment en el nombre de les publicacions en llengua basca. Altres manifestacions importants són la unificació lingüística del basc i la dinamització d'institucions científiques i culturals que havien entrat en una perllongada letargia després de la Guerra Civil (1936-1939). Centrem-nos en les primeres.

La manifestació més important i de major transcendència simbòlica de la recuperació lingüística és el sorgiment de la ikastola com a institució escolar encarregada de l'educació i la socialització de les noves generacions en basc. La llengua basca havia romàs al marge del sistema educatiu i, en ocasions, el sistema educatiu s'havia convertit en un poderós instrument de repressió de la seva utilització, tant en l'esfera escolar com en l'esfera social. No obstant això, la introducció del basc a l'escola havia rebut un cert impuls des dels primers anys del segle XX. La primera escola bilingüe de la qual tenim notícies data de 1903, però serà a partir de 1957 quan es crea la primera ikastola de la postguerra i dona així començament a un moviment cultural de caràcter popular que tindrà com a objectiu prioritari la fundació d'ikastoles per a l'ensenyament en basc al marge dels centres públics i privats.⁴

Entre els anys 1960 i 1975 es crearan 160 ikastoles, essent el període dels anys compresos entre 1969 i 1972 el més dinàmic en aquest sentit. Més enllà del nombre d'ikastoles que apareixen al llarg de la geografia del País Basc, amb una gran incidència en les províncies de Guipúscoa i Biscaia, el fet de la seva pròpia existència adquireix una triple significació social: a) com a referent simbòlic d'una cultura que travessa un moment de crisi d'identitat, b) com a codificació cultural de la identitat col·lectiva, i c) com a reducte mític de la identitat basca en una situació de repressió.

El basc s'havia mantingut com a pràctica lingüística quotidiana en l'àmbit de la família, de certs nuclis de població i d'alguns centres de caràcter eclesiàstic. A l'empara d'aquestes dues institucions socials, família i Església, i al marge del sistema escolar i de la vida política oficial, el basc transmetia una determinada codificació de la cultura i identitat basca, és a dir, la cultura euskaldun (en llengua basca) i la identitat col·lectiva que enfonsava les seves arrels en aquesta cultura. Això no vol dir que el basc no tingués una gran significació, com a mitjà de codificació cultural, en l'àmbit de les relacions socials i en l'ordre polític.

Durant el franquisme, la repressió que s'exerceix sobre el basc a l'escola, el qüestionament de la cultura bascoparlant que suposa el pragmatisme de la burgesia, el procés d'alteració estructural que produeix la industrialització, la urbanització i l'arribada d'immigrants, i la major pressió cultural, administrativa i política de l'Estat tenen com a conseqüència més immediata la pèrdua del referent cultural bascoparlant i "així mateix, la cultura rural, progressivament dominada i considerada com a retrògrada o residu ancestral, sofrirà la corresponent crisi d'identitat".

La crisi de la identitat col·lectiva és el resultat dels processos de canvi i transformació que es produeixen en l'estructura social de la societat basca durant les dècades dels anys 50 i 60. La crisi d'aquesta identitat és la crisi de la societat mateixa, però, sobretot, de la definició social d'aquesta identitat cultural com a identitat cultural bascoparlant, que es remetia a l'estructura social de la societat tradicional, de la societat rural, on encara podia trobar-se la persistència de l'equivalència entre identitat cultural i cultura bascoparlant. Aquesta identificació entre societat, població i territori bascoparlant es trenca sota l'impacte de la immigració: "La immigració, que ja va ser fixada com a invasió disruptora en el nacionalisme originari, serà, al compàs del desenvolupament industrial, una autèntica alteració física de la població potencialment bascoparlant. En els anys seixanta les àrees bascoparlants de Guipúscoa i Biscaia contemplaven com els seus nuclis urbanoindustrials presentaven creixents percentatges d'immigració, procedents d'àmbits aliens a la cultura bascoparlant, al mateix temps que es produïen fortes mobilitzacions interiors, que semblaven alterar sense precedents una equació bàsica en la identitat basca: la de població bascoparlant i territori bascoparlant" (Arpal et alii, 1982: 44).

⁴ Per a un estudi del paper de les ikastoles en aquesta època, vegeu Arpal, J.; Asúa, B. i P. Dávila (1982).

Serà en aquest context de crisi de la identitat basca, una vegada esdevingui crisi autoconscient, quan, paradoxalment, es plantegi la necessitat de la recuperació cultural i lingüística. La ikastola, com a institució que pretén la regeneració de la llengua i de la cultura basques, es convertirà en el referent simbòlic i pràctic de realització de la cultura basca. La pressió política que s'exerceix sobre la llengua i qualsevol de les seves manifestacions, contribueix perquè el fenomen no quedi reduït a l'àmbit d'allò educatiu i lingüístic sinó que, molt al contrari, adquireixi una dimensió política i ideològica que transcendeix els límits del sistema educatiu en una situació de normalitat. Entre 1960 i 1975 el nombre d'ikastoles havia passat de 3 a 160, i el nombre d'alumnes havia passat de 596 en el curs 1964-65 a 26.936 en el curs 1974-75.

A la fi dels anys 70 les ikastoles havien assolit una gran significació en la codificació cultural de la identitat col·lectiva, entroncant amb la nova definició del nacionalisme basc i amb amplis sectors del nacionalisme tradicional, i convertint-se en el "reducte mític de la identitat basca": "En tant la ikastola naixia dels bascoparlants, amb els seus propis mitjans, amb possibles legitimacions de les institucions eclesiàstiques, tant en la seva titularitat com en el professorat o en les instal·lacions, es presentava com la resposta -el reducte mític- de la identitat basca enfront de la imposició estrangera o de la deterioració de les mateixes normes" (Arpal *et alii*, 1982:51).

Al costat de l'impuls de les ikastoles, dirigit a l'escolarització en basc dels més joves, apareix la necessitat d'alfabetitzar aquells que, coneixent la llengua basca, no poden escriure-hi ni llegir-hi -la majoria d'aquesta població, si tenim en compte que el basc s'ha mantingut, històricament, al marge del sistema escolar-, i ampliar el seu coneixement a tots aquells que la desconeixen.

Aquesta iniciativa neix el 1966 sota el patrocini de la Reial Acadèmia de la Llengua Basca-Euskaltzaindia. Aquesta promoció del basc de continguts lingüístics i culturals, no obstant això, adquireix ràpidament una gran significació política que s'anirà desenvolupant enmig de les convulsions socials i polítiques d'aquest període. Falten dades directes que ens permetin avaluar objectivament l'esforç realitzat des de la segona meitat de la dècada dels 60, però no queda dubte de la seva incidència en la realitat social basca, fins al punt que va arribar a marcar una generació, un moment important de màxima demanda de la funció participativa i de la funció comunicativa de la llengua, que va convertir en impossible qualsevol intent de satisfer el desig exprés d'aprendre basc.⁵

El tercer indicador del renaixement cultural és el creixement de la producció bibliogràfica en basc: de 25 llibres publicats l'any 1960 es va passar a 154 el 1975, fet que suposa un increment del 616% en 15 anys. A partir de la dècada dels anys 90, la publicació de llibres en basc es mou al voltant de 1.200 exemplars anuals.

4. La intervenció i la planificació dels anys 80 i 90

De forma sintètica, un balanç dels canvis lingüístics experimentats pel basc en la Comunitat Autònoma Basca presentaria les característiques que es mostren a continuació. En bona part són el resultat de la intervenció pública i de la planificació lingüística.⁶ El coneixement de la llengua s'ha estès en les dues últimes dècades. Un de cada tres bascoparlants ha adquirit el basc en aquest període. El seu coneixement avança en totes les comarques dels tres Territoris Històrics (Àlaba, Biscaia i Guipúscoa): el percentatge de bascoparlants s'ha incrementat en 10 punts percentuals. El pes més gran d'aquests nous bascoparlants és al Territori d'Àlaba.

Els canvis d'una generació a la següent també són notables. Mentre que el percentatge de bascoparlants es redueix en les edats més avançades, es manté estable en les edats intermèdies i es recupera intensament entre els més joves.

⁵ Per a una avaluació de la seva importància pot consultar-se l'obra de Torrealdai (1977: 470-471).

⁶ Si el lector desitja trobar un major desenvolupament d'aquestes dades pot consultar Tejerina (2000).

La disminució del percentatge de bascoparlants existent en la Comunitat Autònoma del País Basc es va produir en les dècades centrals del segle XX com a resultat de la pressió social i política exercida sobre la llengua basca en el marc d'un règim polític no democràtic, de l'abandó voluntari o forçat d'alguns bascoparlants, fruit de la pressió exercida en el sistema educatiu i cultural (un aspecte important en aquest procés de desafecte pel basc va ser l'absència o el baix prestigi social de la llengua enfront d'altres alternatives), les migracions internes de zones rurals a urbanes i cap a l'exterior, i l'increment demogràfic que va possibilitar la incorporació a la Comunitat Autònoma del País Basc de fluxos significatius de població durant les dècades dels anys 50 i 60, que van impulsar el desenvolupament industrial i econòmic basc.

En els últims anys s'ha mantingut la transmissió del basc de pares a fills, encara que hi ha grans diferències territorials, ja que la majoria dels que el tenen com a llengua materna viuen a Guipúscoa, mentre que a Àlaba no arriben al 3%. La reproducció familiar de la llengua és més alta com més gran és el context bascoparlant en què es viu. Les pèrdues de parlants es mantenen per sota l'1%, mentre les incorporacions de neobascoparlants no han deixat de créixer.

L'important increment de persones bilingües no seria possible sense la contribució de l'escola a l'ensenyament del basc a les noves generacions. El percentatge de bascoparlants és significativament major en la nova generació que en la dels d'edat més avançada. Com a resultat de la seva incorporació al sistema obligatori d'ensenyament, sis de cada deu menors de 10 anys són bilingües.

El canvi lingüístic que està protagonitzant la nova generació dels menors de 20 anys es deu a la transmissió de la llengua en el si de les famílies bascoparlants però, sobretot, a la contribució del sistema educatiu en la producció de nous parlants. El sistema informal d'ensenyament i les ikastoles van frenar la pèrdua de la llengua entre els adults, mentre que, entre els més joves, la generalització dels models lingüístics en l'etapa obligatòria d'ensenyament és responsable de l'existència d'un de cada tres bascoparlants. La importància de les pràctiques lingüístiques d'aquests neobascòfons⁷ és de la major significació per al futur del basc, tant perquè en el futur hauran de decidir si el transmeten o no com a llengua materna als seus descendents, com per la seva rellevància perquè l'ús del basc assoleixi cotes més altes. La significació d'aquest grup de bascoparlants és realment elevada en el cas dels territoris d'Àlaba i Biscaia, mentre que quantitativament i qualitativament es redueix en el cas de Guipúscoa.

La progressiva incorporació del basc al sistema educatiu en general i a la Universitat del País Basc ha contribuït a la seva presència en els nivells més alts de l'elaboració científica i cultural. L'àmbit de l'ensenyament a adults ha experimentat un important impuls com a resultat de la col·laboració entre el moviment de recuperació lingüística, les organitzacions privades i l'Administració pública.

⁷ Definicions utilitzades: euskaldun o bascoparlant és aquella persona que entén i parla bé el basc, estigui o no alfabetitzada. Erdeldun o castellanoparlant és aquella persona que no entén ni parla basc. També s'han utilitzat les següents categories: bascòfon, persona que té el basc com a llengua materna i que l'entén i el parla bé; bilingüe d'origen, persona amb el basc i el castellà com a llengües maternes; parcialment castellanitzat, persona que ha tingut el basc o bé el castellà i el basc com a llengua materna i que parla el basc amb dificultat o que, no parlant-lo, l'entén o el llegeix bé; totalment castellanitzat, persona que ha tingut el basc o bé el castellà com a llengua materna i que parla el basc amb dificultat o que, no parlant-lo, ni l'entén ni el llegeix bé; neobascòfon, parlant amb el castellà o una altra llengua materna distinta del basc i que l'entén i el parla bé; neobascòfons parcials, llengua primera distinta del basc i que el parla amb dificultat o que, no parlant-lo, l'entén o el llegeix bé; castellanòfon, aquella persona amb el castellà o una altra llengua materna distinta del basc i que no el parla gens i no l'entén ni el llegeix bé.

El sistema educatiu és l'àmbit estratègic central sobre el qual descansa la possibilitat d'extensió del basc per a les pròximes generacions. El creixement constant dels models d'ensenyament bilingüe (B) i bascoparlant (D), i la reducció del model d'ensenyament en castellà (A) pot interpretar-se com una aposta ferma dels pares per les possibilitats de la llengua basca, pel desig d'una situació lingüística normalitzada i, en molts casos, per un càlcul pragmàtic sobre el seu valor de canvi en el mercat laboral. No sembla que les raons instrumentals, afectives o polítiques hagin de suposar un canvi immediat en la substitució progressiva del model castellà (A) pel bascoparlant (D), més aviat existeixen nombrosos indicadors per poder afirmar el contrari. Si observem l'evolució d'aquests models lingüístics en les dues últimes dècades, podem mantenir que la pressió del bilingüisme es desplaçarà paulatinament des de l'educació infantil i primària a la secundària obligatòria i a la universitat, almenys en l'ensenyament públic. El sector privat de l'ensenyament s'ha mostrat, fins al moment, una mica menys permeable que el públic davant l'euskaldunització.

Els col·lectius dels neobascòfons i els neobascòfons parcials representen el futur de la llengua i la possibilitat certa de la seva recuperació intensiva. De la resposta d'aquests parlants als estímuls socials i polítics davant el basc dependrà la progressió immediata i la transmissió a les generacions futures, si donem per descomptat que els bascoparlants i els bilingües d'origen mantindran la seva fidelitat lingüística al basc.

Els àmbits de la intimitat són els llocs en els quals els bascoparlants fan un ús més freqüent de la primera llengua. A mesura que sortim de la família i el grup d'amistats, la intensitat en la seva utilització es va reduint paulatinament. Els espais més institucionalitzats i formals són els que generen majors resistències a l'ús del basc.

Tant si ens aproximem a la utilització del basc mitjançant informació censal com si ho fem mitjançant enquestes, les pràctiques lingüístiques dels bascoparlants varien en funció de quatre variables: l'edat, l'habilitat i facilitat lingüístiques en l'ús de la llengua basca, la densitat de bascoparlants en la família i la densitat demolingüística de bascoparlants en el lloc de residència. Els joves parlen menys en basc que els adults i gent gran, tendeixen a utilitzar-lo menys a mesura que posseeixen menys facilitat que per expressar-se en altres llengües -menor habilitat equival a menor ús-, es parla poc basc en aquelles famílies on menys del 80% el coneixen i, finalment, existeix menys comunicació en llengua basca entre bascoparlants que resideixen en àrees geogràfiques on menys de la meitat de la població és bilingüe.

Les característiques del procés de recuperació de la llengua i les condicions estructurals del punt de partida són els límits socials amb els quals ensopeguen les polítiques lingüístiques encaminades a la consecució d'una societat bilingüe. Els més joves –neobascòfons en gran mesura – l'utilitzen menys que els adults perquè també són bilingües, però amb un grau més alt de competència en castellà. L'habilitat diferencial per comunicar-se en castellà els duu a una economia lingüística que els allunya més i més del basc en absència d'altres incentius personals o col·lectius. Molts dels neobascòfons no troben amb qui parlar-lo a casa, ja que la majoria dels seus familiars són exclusivament o majoritàriament castellanoparlants i, quan això no s'esdevé, el costum i els hàbits lingüístics fan la resta. A més, la gran majoria dels neobascòfons viu en àrees geogràfiques de clar predomini del castellà, per la qual cosa resulta complicat mantenir, o simplement trobar un ambient social bascoparlant. En qualsevol cas, competir amb la presència ambiental del castellà, quan prèviament s'han interioritzat les reduïdes fronteres lingüístiques dintre de les quals es mou el basc en bona part de la Comunitat Autònoma del País Basc, resulta difícil i complicat.

A pesar d'aquestes dificultats objectives i subjectives, el futur de la llengua sembla prometedor. Per primera vegada en moltes dècades, l'esdevenir de la llengua depèn de les intencions i temptacions de la comunitat bascoparlant i, de manera creixent, del col·lectiu dels neobascòfons, àmbit estratègic i privilegiat del canvi lingüístic mereixedor d'una profunda investigació científica en el futur.

5. Mercat, valor, producció i consum lingüístics

En els dos apartats anteriors hem vist algunes de les conseqüències dels tres aspectes que hem assenyalat de les relacions entre economia i llengua: la llengua com a institució que genera hàbits, tipificacions i objectivacions lingüístiques entre els parlants, l'economia política del mercat lingüístic estructuralment vinculat al poder econòmic i polític, i la política econòmica dels agents que promouen determinat tipus de pràctiques i intercanvis lingüístics entre els actors socials. A continuació analitzarem les relacions entre valor, mercat i llengua o, per ser més exactes, el valor de la llengua en el mercat.

La intervenció pública mitjançant la planificació dels processos lingüístics ha suposat una extensió significativa del coneixement i ús del basc, així com un canvi en les valoracions socials sobre aquesta llengua. Atès que el valor econòmic d'una llengua (la llengua com a recurs econòmic) es produeix pel seu posicionament en el mercat,⁸ tractaré d'aprofundir en aquestes relacions.

Un dels autors que millor ha sabut retratar el món de les valoracions dels objectes en la societat de consum és Jean Baudrillard. Per a ell els objectes de consum poden tenir:

- a) un valor d'ús
- b) un valor de canvi
- c) un valor simbòlic
- d) un valor de signe – prestigi social

Una cosa és l'ús i altra, molt distinta, el valor d'ús. Mentre l'ús remet a la manipulació dels objectes, de les coses, de la llengua i, per tant, en aquest sentit totes les llengües són similars, el valor d'ús depèn d'altres factors com la utilitat comunicativa, la seva facilitat, la seva escassetat o raresa, la seva bellesa, etc. Valors que poden variar d'un context social a un altre, d'un grup a un altre, d'un moment històric a un altre. Amb caràcter general, podem afirmar que a major ús d'una llengua es correspon un increment en la possibilitat de trobar un valor d'ús més elevat, així com una valoració més positiva del seu coneixement i utilització.⁹

Al costat de l'ús i el seu valor d'ús, una llengua o varietat lingüística adopta un valor de canvi o d'intercanvi. Aquestes valoracions es basen, en part, en les valoracions d'ús i, en part també, en elements pragmàtics, instrumentals i utilitaris de caràcter extralingüístic, que mouen les persones a aprendre o utilitzar una llengua per arribar a altres fins (gaudi, cultura, ocupació, etc.). El valor simbòlic d'una llengua remet al que hem anomenat la funció participativa de la llengua. Suposa una projecció subjectiva de caràcter afectiu per la qual atribuïm a la llengua un valor com a símbol de pertinença, d'identitat, com s'esdevé en nombroses ocasions amb la llengua materna o la llengua dels ancestres. Aquestes valoracions són relativament independents, en principi, del valor d'ús i del valor de canvi. En ocasions, també es pot atribuir un alt valor simbòlic a una llengua que s'ha perdut o que no es parla, però a la qual se situa en una posició especial, pel seu valor simbòlic.

⁸ Encara que es necessita una major reflexió sobre el que ha succeït en termes històrics i geogràfics, el valor d'una llengua es correspon, per als seus parlants, amb el seu posicionament en el mercat lingüístic. Aquesta afirmació no significa que aquest posicionament sigui l'únic o exclusiu element de valoració, però sí que és el fonamental. Atès que aquest posicionament s'assoleix mitjançant una complexa xarxa de pràctiques i valoracions, és necessari descompondre'l. En un altre lloc ja m'he ocupat d'aquestes relacions (Tejerina, 1992: 55-60), però en aquest moment només m'interessa aprofundir en el concepte de "valor".

⁹ També aquí ens trobem amb limitacions. Compareu, per exemple, la relació entre ús i valor d'ús del xinès estàndard (mandari) amb les relacions corresponents al francès o a l'anglès (més ús no significa necessàriament major valor d'ús). En aquest mateix exemple pot veure's clarament l'existència d'un mercat lingüístic en el qual els valors d'una llengua remunten als valors d'altres llengües amb les quals es relaciona, competeix o es troba en conflicte.

El valor de signe, finalment, remet a les valoracions que es fan en termes de prestigi social. Com afirma Bourdieu, "els usos socials de la llengua deuen el seu valor pròpiament social al fet que tals usos tendeixen a organitzar-se en sistemes de diferències que reproduïxen en l'ordre simbòlic de les separacions diferencials el sistema de les diferències socials. Parlar és apropiat-se d'un o altre dels estils expressius ja constituïts en i per l'ús, i objectivament caracteritzats per la seva posició en una jerarquia d'estils que expressa la jerarquia dels corresponents grups. Aquests estils, sistemes de diferències classificats i classificants, jerarquitzats i jerarquitzants, marquen aquells que se'ls apropien i l'estilística espontània, proveïda d'un sentit pràctic de les equivalències entre ambdós ordres de diferències, expressa classes socials a través de les classes d'índexs estilístics" (Bourdieu, 1999: 28).

El terme prestigi social remet a dos aspectes que en la realitat estan molt relacionats: la consideració cap a la llengua d'un grup que funciona com a grup de referència i el reconeixement del poder social d'aquest grup. Poder social que pot variar tant en termes històrics com en distints contextos socials en un mateix període històric. En tal sentit sembla manifestar-se Fishman quan, parlant del prestigi, sosté que "no es tracta del prestigi míticament invariable d'una llengua o varietat lingüística, sinó més aviat de la destinació o la sort altament variables dels seus parlants. Els triomfs de l'anglès, espanyol o portuguès en el Nou Món són un triomf de la seva potència física, del control econòmic i del poder ideològic. Cap d'aquests factors és per ell mateix lingüístic, però les llengües que resulten estar associades amb tals forces i desenvolupaments poderosos poden suposar una sèrie d'avantatges als seus parlants, molt majors que les d'aquells que no parlen aquestes llengües" (Fishman, 1982: 162).

En les nostres societats el valor de canvi condiciona tant el valor d'ús com el valor de signe, i el valor de canvi es determina en el mercat dels intercanvis econòmics, del qual els intercanvis lingüístics i culturals formen part. Amb això no vull afirmar que el valor de canvi elimini les altres fonts de valoració, ni de bon tros. El que intento veure és fins a quin punt la llengua guarda autonomia respecte de les determinacions, en aquest cas econòmiques. És a dir, fins a quin punt el camp econòmic, la llengua com a valor econòmic, és un camp privilegiat per observar els processos dinàmics de canvi lingüístic a llarg termini.

No sé si es pot arribar a afirmar que el poder d'una llengua com a recurs econòmic depèn del poder i influència econòmics de la comunitat dels seus parlants, però el que és cert és que el valor econòmic d'una llengua ho determina el mercat dels intercanvis lingüístics. Aquest mercat no és lliure -mai no ho ha estat-, és un mercat intervingut.

El mercat es compon d'intercanvis lingüístics en els quals trobem valors d'ús, valors de canvi, valors de signe i valors simbòlics, que són els únics que escapen al càlcul del mercat.

Una manera d'avaluar la posició d'una llengua en el mercat és considerar el nombre i característiques dels intercanvis lingüístics i, per tant, la llengua com a recurs, davant dels intercanvis lingüístics que es produeixen en altres llengües en el cas de les realitats plurilingües.

Almenys se m'ocorren dos àmbits en els quals és possible i important mesurar-ne la presència: a) les pràctiques lingüístiques en el moment de la producció; b) els productes de la indústria lingüísticocultural i les pràctiques lingüístiques relacionades amb el seu consum.

6. Intervenció i mercat del basc¹⁰

a) Les pràctiques lingüístiques en el moment de la producció

En relació amb la situació de l'ús del basc ens centrarem en tres àmbits: l'esfera familiar, la comunitat més pròxima i els àmbits formals.¹¹

La freqüència d'utilització en la intimitat familiar es mou entre el 48% dels que declaren que l'usen sempre o gairebé sempre a casa i el 74% que ho fan per dirigir-se als fills. Les altres situacions per les quals s'ha interrogat als entrevistats presenten els següents percentatges: 48% l'usen per parlar amb els seus avis, el 51% amb la seva parella, el 53% amb el seu pare, el 56% amb la seva mare i el 59% amb els seus germans. Tres de cada deu entrevistats manifesta comunicar-se amb els familiars preferentment en castellà.

La utilització del basc en l'àmbit laboral, d'amistat i comunitari proper segueix les mateixes pautes que en el cas de la família, encara que mostra una presència més reduïda. Els bascoparlants parlen sempre o gairebé sempre en basc amb els amics en el 50% de les situacions, el 45% amb els companys, el 46% amb els superiors, el 48% amb els comerciants i el 78% en el mercat.

Quant als espais i situacions quotidianes més freqüents com anar al banc, al metge o a l'Ajuntament, els bascoparlants també fan un ús majoritari del basc, amb excepció de les converses amb el metge. Tres de cada quatre bascoparlants es comuniquen en basc amb el sacerdot, un de cada dos quan van al banc o caixa d'estalvis, el 59% a l'Ajuntament, el 85% amb els professors dels seus fills i només un de cada tres quan acudeixen a un centre de salut.

La diversitat interna dels bascoparlants quant al seu domini lingüístic té una gran influència en la major o menor utilització del basc o del castellà. Els bilingües amb major facilitat per al basc parlen majoritàriament en aquesta llengua: nou de cada deu vegades amb amics, vuit amb els comerciants, més de nou en el mercat, i una mica menys, set de cada deu trobades, en el treball i amb els superiors.

Quan preguntem als bilingües equilibrats sobre els seus hàbits lingüístics, declaren parlar una mica menys en basc: 50% amb els amics, 46% amb els comerciants, 45% en el treball, 48% amb els seus superiors i el 81% en el mercat. En tots els casos fan ús del basc amb major freqüència que del castellà. Aquesta tendència s'inverteix en les situacions on participen els bilingües amb predomini del castellà. Només en el mercat segueixen fent-ne un ús majoritari, 60%, i parlen en castellà amb els amics en el 57% dels casos, 63% amb els comerciants, 52% en el treball i 59% amb els seus superiors.

La densitat d'euskalduns té un paper molt important en la utilització de la llengua. Si en les zones on hi ha més d'un 80% de bascoparlants, la llengua parlada és -segons els entrevistats- el basc, la freqüència d'utilització va disminuint fins a la substitució pel castellà quan canviem de zona. La presència del basc en les converses entre amics és la norma en vuit de cada deu trobades en les zones amb més d'un 80% de bascoparlants, es redueix al 55% en les zones amb un 45-80% de bascoparlants, al 40% en àrees entre un 20 i un 45% de bilingües i al 15% allà on hi ha menys d'un 20%. En aquest últim cas, els entrevistats afirmen utilitzar el castellà en sis de cada deu casos.

¹⁰ La informació per confeccionar aquest apartat procedeix de diverses entrevistes individuals amb empresaris, membres d'associacions empresarials, membres de cooperatives, coneixedors del món de la comunicació, de la publicitat i periodistes. Es presenten algunes línies generals de les opinions dels entrevistats que no pretenen tenir representativitat. Seria necessari ampliar i aprofundir de manera més sistemàtica la pluralitat i diversitat de les pràctiques lingüístiques presents, tant en el món de la producció com en el del consum.

¹¹ Les dades sobre ús del basc s'han pres de la II Enquesta Sociolingüística d'Euskal Herria 1996 (Govern Basc, 1999). Per a un major desenvolupament d'aquestes dades, així com dels factors explicatius de l'ús, podeu consultar Tejerina, 2000.

La mateixa situació es repeteix en els intercanvis lingüístics en els comerços: passa del 86% d'ús del basc en les zones on gairebé existeix un bilingüisme social al 90% d'utilització del castellà en les àrees on el nombre de bilingües és molt reduït. En les zones amb més d'un 45% de bilingües el basc tendeix a predominar sobre el castellà en el món laboral en converses amb companys i superiors (64% i 59% respectivament), mentre que en la resta d'àrees tendeix a predominar el castellà (56% i 71%, respectivament). Només l'espai públic del mercat mostra un predomini del basc sobre el castellà en les zones amb més d'un 20% de bilingües: 96%, 87% i 67% segons les zones de més a menys densitat bascoparlant i una presència molt important, del 45%, en les àrees amb menys d'un 20% de bilingües.

L'edat és l'altre factor rellevant quan es tracta d'explicar la utilització del basc. Els entrevistats que més l'usen són els majors de 65 anys i la freqüència dels que declaren que el parlen sempre o preferentment baixa a mesura que disminueix l'edat dels bascoparlants. Els compresos entre 16 i 24 anys són els que mostren menor utilització entre els amics (del 68% dels majors de 65 anys al 38% entre els menors de 24 anys), en el comerç (del 58% al 37%), amb els companys de treball i amb els superiors, i en el mercat (86% contra 67%).

En línies generals, a partir dels testimonis de les entrevistes realitzades, es pot afirmar que el basc no gaudeix, en el món de la producció, de la mateixa importància que ha assolit en altres àmbits com l'escola o l'Administració pública. Només una minoria es preocupa per això, encara que ha canviat molt en els últims vint anys. Si bé el món laboral és la continuïtat del que abans s'ha fet en l'àmbit escolar, la seva presència en el procés productiu és mínima.

En anys recents s'han començat a implantar plans de basc en l'àmbit de l'empresa per dotar l'idioma d'una major presència en tot el procés productiu; tanmateix, allà on obté certa presència, aquesta es limita a l'àmbit oral. Algunes experiències que s'han començat a posar en funcionament, com la cooperativa EMUN, pertanyent a Mondragón Corporación Cooperativa (MCC), poden marcar un camí per al futur.¹²

El procés d'introducció del basc en l'empresa no és un tema prioritari per a les associacions d'empresaris i tampoc existeix una demanda d'aquest tipus de serveis dels empresaris. En qualsevol cas, hi ha una gran disparitat geogràfica, ja que el basc és molt present en l'activitat quotidiana de moltes empreses segons l'arrelament i relacions dels seus treballadors en l'entorn social. Com afirma un dels nostres entrevistats, potenciar el basc enfront del procés de globalització –i l'homogeneïtzació lingüística i cultural– pot ser una forma d'inserir-s'hi: "en aquest món progressivament globalitzat, voler i potenciar allò petit és la forma de ser més gran, de continuar essent aquí. Sabem el que està passant en tot el món, però volem seguir estant aquí".

b) Els productes de la indústria lingüísticocultural i el seu consum

La constant expansió de la producció relacionada amb la indústria lingüística a causa del constant creixement de la demanda ha impulsat una paulatina professionalització de les tasques relacionades amb l'activisme etnolingüístic. Les activitats relacionades amb la transmissió lingüística, i les que es desenvolupen al seu entorn, exigeixen una permanent inversió de temps i esforç en la preparació d'aquells que es mouen en aquest àmbit: producció de material didàctic i pedagògic, activitats complementàries com teatre, literatura, activitats d'oci i temps lliure, etc. Moltes de les associacions cíviques de caràcter local que han anat apareixent en els últims anys editen la seva pròpia revista, disposen d'emissores de ràdio i, en alguns casos, de canal de televisió. L'increment de la qualificació i professionalització de les persones que dediquen part de la seva activitat a aquestes associacions és un dels seus trets característics.

¹² EMUN és una cooperativa pertanyent a MCC creada fa cinc anys que compta amb més de quaranta treballadors, al voltant de la meitat fixos a temps complet, treballant en el procés d'euskaldunització de les activitats del grup de cooperatives de Mondragón. Per a una anàlisi més detallada de les relacions entre aquest grup d'empreses i la llengua basca podeu consultar Amagoia i Intxausti: *Cooperativas y euskera. Historia y fundamentos de una nueva etapa*, Sant Sebastià, Gertu, 2002.

Assistim a un creixement constant del nombre de persones i del volum de recursos dedicats a la producció cultural audiovisual i de modernització de la llengua que constitueix el que podríem denominar una nova indústria lingüística. Per descomptat, no tots els qui actuen en aquesta indústria formen part del moviment ni tots els seus activistes estan abocats inexorablement a dedicar-se professionalment a aquestes activitats. No hi ha dubte que les relacions són una mica més complexes, però tampoc podem negar el progressiu establiment de canals de comunicació i intercanvi entre mobilització social i indústria lingüística, que faciliten el trànsit cap a una major professionalització, sobretot si tenim en compte que els beneficis potencials suposen importants incentius individuals i col·lectius que redueixen els possibles costos.

Alguns indicadors de la importància de la producció lingüística que han anat apareixent en les entrevistes realitzades serien:

- a) Una mica més del 50% de la producció editorial de la Comunitat Autònoma Basca es fa en basc. En els últims anys hi ha més de 1.200 títols anuals editats, entre llibres nous i reedicions;
- b) Lent creixement de la presència en la premsa, amb l'existència d'un diari, *Berria*¹³ [Notícia], algun setmanari com *Zabalik* [Obert] i nombroses revistes de caràcter periòdic variable editades íntegrament o majoritàriament en basc;
- c) Increment de la presència en les cadenes de ràdio (ràdios lliures), no en la ràdio comercial, i al voltant de programes de caràcter juvenil, a més de la presència a la ràdio i la televisió públiques dependents del Govern basc;
- d) Creixent presència del basc en el mercat del doblatge cinematogràfic, del vídeo i del món audiovisual, dels jocs infantils i d'ordinador.

A pesar del creixement experimentat en els últims anys per aquest mercat lingüístic, hi ha un gran desconeixement¹⁴ de les seves característiques i necessitats, de com portar a terme la seva estructuració per dotar-lo d'identitat i tractar de garantir-ne la continuïtat.

Des d'un punt de vista estrictament econòmic, aquesta indústria lingüística implica centenars de llocs de treball i milers de productes culturals que reverteixen a la societat no tan sols en termes de reproducció lingüística sinó també en forma de cotitzacions, taxes i impostos que contribueixen a la reproducció econòmica.

Recentment s'ha desenvolupat un nou àmbit que algun autor ha definit com l'economia de les xarxes, l'activitat de les quals s'orienta a Internet i al mitjà digital. Aquest mitjà implica dos tipus diferents de tecnologies lingüístiques: a) les facilitadores de comunicació i transaccions generals; b) les que tenen una funció directament lingüística (comprensió, escriptura, traducció, resum, etc.).¹⁵

Els components fonamentals d'aquest camp són diccionaris morfològics, tesaurus, diccionaris sintàctics, diccionaris enciclopèdics, diccionaris multilingües, bancs de dades terminològiques, desambiguadors, correctors ortogràfics, correctors gramaticals, correctors estilístics, subsanadors d'errades d'entrada, indexadors, resumidors de documents, convertidors text-parla/parla-text, traductors, sistemes operatius, processadors de text, programes d'ajuda a la traducció, cercadors, comerç electrònic, ensenyament i formació a

¹³ *Berria* és el diari que va substituir *Euskaldunon Egunkaria* [Periòdic dels bascoparlants], suspès per ordre judicial. De la importància real i simbòlica de l'esmentat diari per al món euskaldun donen compte els recents esdeveniments de febrer de 2003. El dijous 20 de febrer, el jutge de l'Audiència Nacional Juan de l'Olmo va clausurar i va suspendre l'activitat de l'*Euskaldunon Egunkaria* per suposada relació amb l'organització ETA. Uns dies més tard va decretar l'empresonament de 5 dels seus directius. El dissabte 22 de febrer una multitudinària manifestació en la qual van participar desenes de milers de persones va col·lapsar el centre i els accessos a Donostia-Sant Sebastià (*El País*, núm. 9399 i 9401 de 21 i 23 de febrer de 2003).

¹⁴ El periòdic *Euskaldunon Egunkaria* va encarregar el 1996 a l'empresa Siadeco una investigació sobre el consum cultural dels euskalduns i del basc. És un dels escassos intents fets fins a la data per conèixer aquest mercat cultural (Siadeco, 1996). Més recentment bona part de la informació disponible s'ha sistematitzat per a l'elaboració del Pla Basc de la Cultura elaborat per la Conselleria de Cultura i Planificació Lingüística del Govern basc.

¹⁵ Per a algunes dades sobre la llengua com a factor de desenvolupament econòmic al País Basc, vegeu el treball de Miren Mateo.

distància, ensenyament de llengües com a llengua estrangera, agents intel·ligents, plataformes d'edició, assistents terminològics, gestors/analitzadors d'informació. A tots aquests elements caldria afegir els derivats de la informació: turística, comercial, així com els drets per la utilització de tot tipus de productes (*copyright*). Deixo al lector que elabori ell mateix els càlculs d'allò que aquest àmbit d'activitats pot reportar a una comunitat lingüística, sobretot si tenim present que estar absent del món de les tecnologies lingüístiques en la xarxa no suposa només perdre un negoci "sinó veure'ns forçats a pagar per fer-ne ús per comercialitzar molts dels nostres productes"¹⁶ (Millán, 2000/2001). Aquest raonament pot aplicar-se als productes lingüístics però, sobretot, als no lingüístics. No hem de perdre de vista que això no ha fet més que començar.

7. Bibliografia

ARPAL, J.; B. ASUA i P. DAVILA (1982): *Educación y sociedad en el País Vasco*, Sant Sebastià, Txertoa.

BAUDRILLARD, Jean (1974): *La sociedad de consumo. Sus mitos, sus estructuras*, Barcelona, Plaza y Janés.

BERGER, Peter i Thomas LUCKMANN (1979): *La construcción social de la realidad*, Buenos Aires, Amorrortu [NdT. La versió citada en la traducció al català és *La construcció social de la realitat* (1988), Barcelona, Herder.]

BOURDIEU, Pierre (1999): *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*, Madrid, Akal [NdT. Versió contrastada per a la traducció al català amb l'original *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques* (1982), País, Fayard.]

EUSKALTZAINDIA (1977): *El libro blanco del euskera*, Bilbao, Euskaltzaindia.

EUSKALTZAINDIA (1979): *Conflicto lingüístico en Euskadi*, Bilbao, Ediciones Vascas.

EUSTAT (1984): *Educación y euskara. Padrón Municipal de Habitantes 1981 de la C. A. de Euskadi*, Bilbao, Gobierno Vasco.

EUSTAT (1988): *Educación y euskara. Padrón Municipal de Habitantes 1986 de la C. A. de Euskadi*, Vitoria-Gasteiz, Gobierno Vasco.

EUSTAT (1994): *Educación y euskara. Censos de Población y Viviendas 1991 de la C. A. de Euskadi*, Vitoria-Gasteiz, Gobierno Vasco.

FISHMAN, Joshua A. (1989): *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*, Clevedon, Philadelphia, Multilingual Matters.

GOBIERNO VASCO (1989): *Mapa sociolingüístico. Análisis demolingüístico de la Comunidad Autónoma Vasca derivado del Padrón de 1986*, Vitoria-Gasteiz, Secretaría General de Política Lingüística.

GOBIERNO VASCO (1995): *La Continuidad del Euskera*, Vitoria-Gasteiz, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.

GOBIERNO VASCO (1996): *Evaluación del proceso de normalización del uso del euskera en las Administraciones Públicas vascas*, Vitoria-Gasteiz, Servicio Central de publicaciones del Gobierno Vasco.

¹⁶ Per ampliar aquest àmbit d'anàlisi es pot consultar Millán 2000/2001. També es pot trobar en aquest mateix article una estimació econòmica del que l'economia de xarxes pot suposar per a la llengua castellana.

GOBIERNO VASCO (1997): *La Continuidad del Euskera II (Resumen)*, Edita Gobierno Vasco, Gobierno de Navarra e Instituto Cultural Vasco.

GOBIERNO VASCO (1999a): *La Continuidad del Euskera II*, Vitoria-Gasteiz, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.

GOBIERNO VASCO (1999b): *II Mapa Sociolingüístico*, Tercer Volum, Vitoria-Gasteiz, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.

GUMPERZ, John J. (1982): *Language and Social Identity*, Cambridge, Cambridge University Press.

MATEO, Miren (2002): "Le lingue minoritarie come fattori di sviluppo economico", ponència presentada al Congrés *Lingue minoritarie e identità locali come risorse economiche e fattori di sviluppo*, Udine.

MICHELENA, Luis (1977): "El largo y difícil camino del euskera", a *EUSKALTZAINDIA: El libro blanco del euskera*, Bilbao, Euskaltzaindia.

MILLÁN, José Antonio (2000/2001): "La lengua que era un tesoro", a *Política Exterior*, Hivern, pàg. 81-96.

ROCHER, Guy (1977): *Introducción a la sociología general*, Barcelona, Herder.

RUIZ OLABUENAGA, Jose Ignacio (1983): *La lucha del euskera en la Comunidad Autónoma Vasca*, Vitoria-Gasteiz, Gobierno Vasco.

RUIZ OLABUENAGA, José Ignacio (1984): *Atlas Lingüístico Vasco*, Vitoria-Gasteiz, Gobierno Vasco.

SIADeco (1996): "Euskaldunak eta euskarazko kultur kontsumoa", a *Jakin* n. 96, Iraila-Urria, pàg. 29-42.

TEJERINA, Benjamín (1992): *Nacionalismo y lengua. Los procesos de cambio lingüístico en el País Vasco*, CIS/Siglo XXI.

TEJERINA, Benjamín (1999): "El poder de los símbolos. Identidad colectiva y movimiento etnolingüístico en el País Vasco", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 88, octubre-diciembre, pàg. 75-105.

TEJERINA, Benjamín (2000): "Basc", a *Panorama social de la Comunidad Autónoma de Euskadi*, Vitoria-Gasteiz, Eustat, pàg. 203-244.

TORREALDAY, J. M. (1977): *Euskal idazleak gaur. Historia social de la lengua y literatura vascas*, Oñate-Arantzazu, Jakin.

UNANUE, Amagoia i Nahia INTXAUSTI (2002): *Cooperativas y euskera. Historia y fundamentos de una nueva etapa*, Sant Sebastià, Gertu.

VALLE, Teresa del (1988): *Korrika. Rituales de la lengua en el espacio*, Barcelona, Anthropos.

Benjamín Tejerina

Universitat del País Basc / Euskal Herriko Unibertsitatea
<cjptemob@lg.ehu.es>